

Tidsskriftet Fønix, Årgang 2019, s. 171–194

Tema: Natursyn

Agtelsens natursyn

Ole Jensen, dr. theol.

*Dette værk er licenseret under en Creative Commons Kreditering-
IkkeKommerciel-IngenBearbejdelse 2.5 Danmark Licens.*

Tidsskriftet Fønix
www.foenix1976.dk
ISSN 2446-175X

Tema: Natursyn

Denne artikel er en del af serien NATURSYN. Tiden kalder i høj grad på, at åndsvidenskaberne indgår en samtale om menneskets forhold til den øvrige verden og forsøger at formulere et natursyn. Fønix har derfor bedt en række teologer og historikere om at lægge op til denne samtale ved at skrive om natur og religion ud fra deres fagområder. Det gennemgående spørgsmål er: Hvad betyder kristendommen for vores syn på naturen? Denne artikel er den første i rækken.

Ole Jensen: Agtelsens natursyn

Jeg er fra 1937. Fra jeg var en 15-16 år, overvældedes jeg nogle gange af erfaringer af intens værensåbenhed og værensfylde som dem, jeg læste om i J. Anker Larsens bog *For åben dør* (1926), som vores rektor på Aarhus Katedralskole henviste til, da vi havde ham til religion i 1952. Jeg kunne gå ad en villavej, og så pludselig stod verden og tiden stille i et nu, hvor alting bare er, og intet mangler – præcis som i *Thorkild Bjørnvigs* (1918-2004) digt ”September” fra hans debutdigtsamling *Stjærnen bag gavlen* (1948), som jeg meget snart efter stiftede bekendtskab med:

Guldgrund bag Grenene,
Aftenstilhed,
som var jeg alene
med Solsortskriget.
Men alt er til Stede,
Firbenet spejder

vaagent ud
af et Hul i Diget.

Fra Vandet stiger
Goblens rene
Klokkebevægelse
gennem mit Indre.
Nældens Takvinge
lukker sig sort
paa Bjælken, for roligt
at overvintre.

Et nyfaldent Æble
svulmer i Haanden
og glatter Livslinjen
ud en Stund.
Aa, kølige Velsmag,
alt er til Stede,
og strømmer tidløst
gennem min Mund.

Denne sjældne
Ligevægtstime,
som usøgt kommer
er Taalmodsgaven.
Se, Luften er hævet
af Solnedgangen
og svæver gyldent
højt over Haven.

De fire Vinde
er endelig samlet.
Hvor fjærne Træer
Kronerne breder,
hvor Solen daler,
hviler de ud
som store Fugle
i høje Reder.

Poetisk livsfølelse rummer erkendelse – af indtryk, befin-
dender, sanselig stemthed (græsk *αἰσθησις*, aisthesis). Her: Af
opfyldthed, en dyb, frydelig glæde. Et evighedsglimt i tiden.

Det er tilstande, mange mennesker kender til, herunder
også min højt skattede forstander *Knud Hansen* (1898-1996) på
Askov Højskole, som jeg frekventerede i vinteren 1955-56.
Langt senere skildrede han udførligt og rammende samme
slags ”vederfarelser” fra sin bondeopvækst, som når hele fami-
lien sad sammen om et kar og plukkede humlekogler af til øl-
brygningen: ”tilværelsen havde åbnet sig og taget os alle ind
til sig og skænket os sig selv, vist os sit egentlige ansigt”.¹

Knud Hansen gav mig det rammende ord for livsfølelsen i
disse åbenheder – og ordet var *agtelse*.

Om agtelse fænomenologisk

Agtelse er *agtelse for* – for *noget*, som kalder den frem, og som
byder at standse op, *vige*, *undlade*.

Da spanierne i 1500-1600-årene koloniserede Mellem- og
Sydamerika for de frem med bål og brand over for de indfødte

¹ ”En bondedreng fra Fyn” i *Strengt kår – gyldne år. Danske hjem 1900-1920*, red.
Margrethe Spies (Vinten 1979), s. 45f.

og deres kulturer, ofte i form af regulær nedslagtning. Begær efter berigelse – guld og eksotiske varer og billige råstoffer – satte agtelse i skyggen, ja, sendte den langt ud i mørket. *Agtelse for* var vendt om til *for-agt*. Hitler gik et skridt videre og satte for-agten i system. Ikke for ingenting lyder Artikel 1 i Efterkrigs-Tyskland nye grundlov fra 1949: *Die Würde des Menschen ist unantastbar*. (Menneskets værd er ukrænkelig.) Man vidste, hvad man talte om.

Det spanske initiativ spredte sig som en løbeild. De europæiske lande konkurrerede i de følgende århundreder skarpt om kolonisering af hver en tilgængelig bid af kloden. Vor del af verden afslørede sig som en *magt- og erobrerkulturform*. Den indiske forfatter og vismand *Rabindranath Tagore* (1861-1941) skrev i 1915 i bogen *Sadhana* om os fra Vesten: "They are ever disciplining themselves to fight nature and other races". Den kinesiske oversætter og statsmand *Yan Fu* (1854-1921) skal kort efter Første Verdenskrig have udtalt, at vores vesterlandske civilisationsform helt har "*mistet evnen til at skamme sig*".

Ind imellem agtelse og foragt antræffer vi således *skamløshed*, mangel på *skam i livet*, at noget kan være *skammeligt*. Og vi bemærker, at *naturen* inddrages på linje med indfødte kulturer i beskrivelsen af, hvad der gøres til genstand for erobring og beherskelse. Også naturen, ja, ikke mindst den, "koloniserer" vi i vores kulturform, og det fortsat.

Man kan forholde sig kritisk til grundtræk i sin egen kulturform! Også det lærte jeg af Knud Hansen: Akkurat de spanske erobringer skildrede han detaljeret i en hel serie foredrag på skolen. Jeg var mødt op, tror jeg, med en naiv eurocentrisk forestilling om, at dybest set var tingene i orden, og

dybest set var vi på den rigtige kurs. Den fik sit grundskud og det for stedse.

Agtelse for jorden

Agtelsen blev et grundbegreb for mig. Og blev det specifikt i *naturfilosofisk* sammenhæng som agtelse for forekomster i den ydre verden, jævnfør Tagore.

Men ellers, når begrebet tematiseres, går det næsten altid alene på mennesket, på personer, på selvagtelse og agtelse for andre, tænk på den tyske grundlov. Det er også tilfældet hos Knud Hansen i hans bog om *Dostojevskij* (1973), formentlig i troskab mod emnet som det aspekt, der fylder hos Dostojevskij. Og så dog. Fra *Brødrene Karamasov* gengiver Knud Hansen Abbed Sosimas dødsmærkede brors ord om ”hele denne umotiverede herlighed, træerne, engene, fuglene og himlen”, ”den urimelige gavmildhed, der omgav” ham, men som han tidligere ”ingen agtelse havde for” (s. 214). – *Nebenbei* *gesagt* har agtelse for mennesket og for natur da også en forskellig status, hvad jeg dog ser bort fra i indeværende sammenhæng.²

Har Knud Hansen mon haft aspektet natur med allerede i 1955-56, da jeg gik på højskolen? Det er bestemt ikke udelukket. Så tidligt som i 1944, mens han var præst i Assens, skrev han i sit kirkeblad om menneskets forhold til jorden, at det ”ikke længere er præget af *undseelse*, men rovdrift”. ”Undseelse er bevidstheden om, at livet er en gave, en gave der krænkkes og foragtes, hvis man møder den med hovmod. Uden und-

² Se Ole Jensen, *På kant med klodens klima. Om behovet for et ændret natursyn* (Anis 2011), s. 83ff.

seelse vil verden efterhånden blive øde og tomhed” – som ”før” skabelsen, jævnfør Bibelens allerførste vers!

Og hvad er undseelse andet end *undlade*-siden af *agtelse*?

Og så står der minsandten, at det er, fordi *livet* er en *gave* og kan *krænkes*, når den ikke besvares med undseelsen. Og hvad er *krænkelse* andet end den kritiske side af *agtelse*? Kan noget agtes, kan det også krænkes, og man *indigner*es. En underforstået kulturkritik er heller ikke til at overse i citatet.

Agtelse for jorden – allerede i 1944. Det er virkelig overraskende. Knud Hansen som moderne økologisk *first mover* længe før nogen, jeg ellers ved af!

Det er utvivlsomt, fordi han biografisk har bevaret kontakten tilbage til en ældgammel naturreligiøs bonderespekt for jorden og dens grøde; tænk på Jeppe Aakjærs ”Nu er det længe siden” om høsten ved Karup å i 1870’erne; arbejde og religiøsitet var en enhed! Holdningen er helt og aldeles afviklet i moderne landbrug, bl. a. fordi oplysningstiden, ikke mindst via rationalistiske præster og via grundtvigianismen, er løbet af med naturforståelsen. Vi i min aldersklasse er vokset op med en national stolthed akkurat over denne udvikling, som jo har gjort Danmark til et velhavende, moderne ”foregangsland”. På én gang ramler hele denne tænkemåde sammen. Ikke så sært, at danske landmænd har svært ved nu med ét slag at skulle afvikle afviklingen, som indtil nu har været helt essentiel for deres opfattelse af deres fag, dem selv og deres selvrespekt.

Vi noterer os i forbifarten alliancen mellem oplysnings-tænkning, rationalistisk teologi og grundtvigianisme *mod* naturreligiøsitet! Det opfattes jo sædvanligvis som tre størrelser mere eller mindre i konflikt. For desværre har landbokulturen

samtidig mistet det element, vi kalder ånd, som var essentielt i den grundtvigske oplysningstanke, og som situationen nu skriger efter.

Vi fødes gældsatte

Apropos livet forstået som en gave – samme tanke dukkede så yderligere op i en meget omtalt bog, der udkom sent samme år som mit højskoleophold i 1956, K. E. Løgstrups *Den etiske fordring*: ”Fordringens ensidighed giver kun mening under forudsætning af, at den enkeltes liv ... er skænket”. ”Fordringens livsforståelse” indebærer, at livet er en ”gave”. ”Skyldner er den enkelte ikke blot ved at begå uret, men ved at være til og modtage sit liv ... med alle de livsmuligheder, han er blevet overøst med, forståelsen, talens, oplevelsens, kærlighedens og mange andre”.³ Vi fødes gældsatte.

Og så 22-23 år senere: Som noget af det allersidste, han skrev, oplister K. E. Løgstrup (1905-1981) disse ord for opstandsningsen i *agtelsen for*: ”*tilbageholdenhed* i alle dens variationer, *skam* og *skyhed*, *agtelse* og *anerkendelse*, *undseelse* og *blufærdighed* og mere til”. Og videre: ”*Skam i livet* får vi af, at der er liv og væsener, ting og fænomener, der ikke er vore. Til vor gunst er de her, uafhængige af os. Tilbageholdenhed er grundet i, at vi er omfattet af, hvad der er unddraget vor magt. Den lader der være plads til at tage imod. Det magtudbrud, der er skamløshed i, vil ikke finde sig i, at noget som helst skulle være til, der er uafhængigt af os og som opretholder os. Man lever på dets bekostning, selv med den omkostning at

³ *Den etiske fordring*, 4. udg. med Efterskrift ved Hans Fink, Løgstrup Biblioteket (Forlaget Klim 2010), s. 134f.

man tager grunden væk under fødderne på sig selv og kommende generationer”.⁴ Som vi fortsat gør. Et varsel.

Massakren på arterne

På et tidspunkt fortættedes kulturformens skamløshed sig faktisk og symbolsk for mig i ét fænomen, den menneskeskabte *massakre på arterne*. I vor tid uddør arterne mellem 100 og 1000 gange så hurtigt som det, evolutionsøkologerne kalder ”den naturlige artsdød”.⁵ En sådan vandalisme kunne teologien ikke sidde overhørig – var (og *forblev*) min overbevisning! Igen skete det formedelst et digt af Bjørnvig med titlen ”Dag og nat”, fra samlingen *Figur og ild* (1959). Det hed sig fra gammel tid, at gøgens kuk tæller vore leveår. I digtet bliver det til de år, menneskeheden har tilbage. Udryddelsen af arterne er ”blasfemisk foragt for skabelsen, os selv, den vide jord”. Hør her:

Min Jord, med Solsort, Svale, Hest,
 Sælhund og Hval, Delfin og Albatros.
 Daadyr, Gazelle, Løve, Ravn og Los –
 for hver udslettet Form forarmes vi,
 det dyriske blir plumpt og blindt i os,
 perverst og fyldt af Skam: Fragment og Rest –
 naar ikke vi ser Dyrets Liniespil
 opdrage os og gøre Kroppen fri,

⁴ *Ophav og omgivelse. Betragtninger over historie og natur. Metafysik III*, 3. udgave med Efterskrift ved Hans-Jørgen Schanz, Løgstrup Biblioteket (Forlaget Klim 2013), s. 59ff.

⁵ S. L. Pimm et al. , ”The Future of Biodiversity” i *Science*, Vol. 269, Issue 5222 (1995), s. 347-350. Ifølge evolutionsøkologen, prof. Carsten Rahbek, er denne artikel det nærmeste, vi kommer en indkredsning af dette spørgsmål.

saa vi i Dansen legemligt er til,
i Ro, Bevægelse, og Favn i Favn.

Hos Bjørnvig er det ”*fremmede*” ved arterne – det, som ”vi er omfattet af, og som er uddraget vor magt” (Løgstrup) – noget *befriende*, hvor det ”fremmede” i det tyvende århundredes første halvdels dominerende tænkeformer altid var noget menneskefjendtligt eller i bedste fald genstridigt materiale for menneskets kultivering af samfund og tilværelse. Det gjaldt førkrigs-Wittgenstein, Adorno/Horkheimer, eksistentialismen, marxismen og humanismen (eks. PH).

Løgstrup kommenterer Bjørnvigs digt. Han betegner vores holdning som ”afstumpet”, som ”kosmisk vankundighed”. Han formulerer en radikal kulturkritik, som specifikt angår reduktionen af natur til middel for mennesker uden respekt for dens egenværdi og arternes engangskarakter, og hvor han tilmed giver kristendommen skylden for udviklingen. Den vesterlandske kulturudvikling er endt i ”vandalisme og udryddelse”. En oprindelig frugtbar balance i kristendommen mellem skabt dennesidighedstroskab og evangelisk frihed fra den faldne verdens forkrænkelighed er gået tabt. Skabelsestanken er gledet ud og erstattet af en ”irreligiøs” opfattelse af verden som objekt og råmateriale for menneskets bemægtigelse, uden at der anvises grænser for udnyttelsen. ”Kristendommen er blevet vor vestlige kulturs ulykke”. Sådan! Løgstrup anno 1962!⁶

⁶ ”Kristendom uden skabelsestro”, *Vindrosen* 1962 s. 523-535. Jf. *Skabelse og tilintetgørelse. Religionsfilosofiske betragtninger. Metafysik IV*, 4. udgave med Efter-skrift af Ole Jensen, Løgstrup Biblioteket (forlaget Klim 2015), s. 181-183.

Og da han i 1978 i *Skabelse og tilintetgørelse*, Tredje Del, introducerer et forbløffende alternativ til nominalismen, som han kalder "det singulære universale", tæller han *arten* med som eksempel ved siden af farven og den suveræne livsytring. Jeg undlader her at redegøre for den komplicerede figur og henviser til min bog *Historien om K. E. Løgstrup* (Anis 2007), s. 155ff.

"Hvad skal vi med alle de arter?", var to velrenommerede danske økonomers kommentar i en debat! Man fristes til at bruge Løgstrups karakteristik af en bestemt moderne type: "Ekspertbegavet, men livsstupid".

Agtelsens to sider

Agtelse har to sider. Den ene er agtelsen som ydmyg vigen tilbage for det, som er alt for stort til vore sølle menneskemål, den anden er beskyttelsesimpulsen, som viser sig der, hvor det store, som nok er stort, men ikke robust, skades. Min vestjyske mor brugte udtrykket 'være *næn* om noget', at drage omsorg for det, in casu: være forbløffet og forarget over, at nogen kan '*nænne*' overgrebet, uforstående over for stupiditeten. *Medfølelse* med den lidende natur.

'*Jervell-syndromet*'

I 1971 blev jeg indbudt til at holde en gæsteforelæsning ved universitetet i Oslo. Inspireret af Bjørnvigs digt gav jeg forelæsningen titlen: "Teologisk argumentation for tesen: Forurening er blasfemi".⁷ Jeg var ung og skælvende usikker. På trappen ned fra forelæsningen kunne jeg ikke undgå at høre den

⁷ *Kirke og kultur* 77/1972, s. 385-396.

internationalt kendte norske professor i nytestamentlig ekse-gese, Jacob Jervell (1925-2014), gøre sig lystig over mig for en medfølgende beundrerskare. Det er den slags, man aldrig glemmer.

Jeg stod utvivlsomt over for en holdning, for hvilken det er utænkeligt og teologisk illegitimt at forbinde kristen tro med andet end mennesket som bevidsthedsvæsen omkring usynlige, indre eksistensfænomener som angst, ansvar, fordring, kærlighed, skyld, tilgivelse, pligt, tillid, håb. Siden har jeg givet holdningen navnet *Jervell-syndromet*; for det er en syg tænkning, som megen teologi og forkyndelse desværre stadig lider af den dag i dag. Jeg udviklede dens baggrund detaljeret i min *disputats* og den lille ”folkelige” bog, *I vækstens vold*.⁸ Og jeg tog anledning af ”diagnosticeringen” til at efterlyse en ”teologisk ideologikritik af teologien”; de facto overlader den jo forvaltningen af den ydre verden til videnskab, teknologi og temmelig utæmmede markedskræfter, som i sorgløst tunnelsyn helt ser bort fra en sårbar natur, bestående af dyrebare engangsforekomster på en klode med begrænset slidstyrke og omfang.⁹ – Meget snart udvidede jeg formuleringen med et: ”og af kulturen”. Det var en af disputatsens afgørende resultater, at teologiens natursyn var hele kulturformens! Og at en

⁸ *Theologie zwischen Illusion und Restriktion. Analyse und Kritik der existenz-kritizistischen Theologie bei dem jungen Wilhelm Herrmann und bei Rudolf Bultmann* (München, Chr. Kaiser Verlag 1975). Dansk udgave: *Teologi mellem illusion og restriktion. Analyse og kritik af den eksistens-kriticistiske teologi hos den unge Wilhelm Herrmann og hos Rudolf Bultmann* (Bornholms Tidendes Forlag 1977). Den tyske udgave er forsynet med et overkommeligt resumé på dansk bagest i bogen. – *I vækstens vold. Økologi og religion* (Fremad 1976). Gustaf Wingren (1900-2000) tilsluttede sig begejstret ’diagnosen’ og prægede den rammende betegnelse ”bevidsthedens reservat”, i: *Öppenhet och egenart. Evangeliet i världen* (Liber Läromedel 1979), s. 57.

⁹ Se artiklen ”Speciesistisk kristendom”, *Fønix* 2019 (under udgivelse).

fejludviklet kristendomsopfattelse lå til grund for *hele* vor kulturforms *natursyn*!

Den irreversible massakre på arterne – og den lige så irreversible forstyrrelse af atmosfæren – blev de store billedlige skammeligheds-markører for det, jeg fra da af så som mit hovedærinde at gøre opmærksom på som ansvarlig intellektuel.¹⁰ Tæt fulgt af skamhugsten på regnskovene og forstyrrelsen af vejrsystemerne. I dag ville jeg føje ødelæggelsen af koralrevene til.

Og så lige et kort *nota bene* til udtrykket blasfemi. Det kan tolkes panteistisk. Og den panteistiske naturreligiøsitet står magtesløs over for lidelsen og døden – sommerens eksplosive livskraft afløses jo af vinterens henvisnen og død. Liv og død figurerer på linje. For at tage afstand fra det formulerede jeg derfor en ”*skabelsesreligiøs agtelse*” for livet mod døden og præciserede det yderligere ved at kalde det ”*lidelsesbekæmpende agtelse*”.¹¹

Agtelse og religiøsitet

Lyrikeren og essayisten Søren Ulrik Thomsen (f. 1956) fortæller et sted, at han, der troede sig fjernt fra alt, hvad der smagte

¹⁰ Længe mente jeg, at det først var omkring 1990, at det gik op for mig, at den økologiske krise også var en klimakrise. Men så finder jeg i mine gemmer manuskriptet til en prædiken, jeg under et ophold i Indien har holdt på Tamil Nadu Theological College i Madurai i Sydindien den 31. 3. 1973. Der har jeg åbenbart sagt følgende: “Wider perspectives are that our industry will cause *changes of climate* in special areas . . . like lack of rain – you know what that means in India, and lack of sun in other parts of the world as my homeland. Some scientists fear that we are going to *make atmosphere more hot than it is by itself*. That would, indeed, lead to changes and catastrophes that we cannot imagine.”

¹¹ I *I vækstens vold* og i undervisningsmaterialet *Udfordring til kristendommen. Kristendommens udfordring* (DR 1978).

af religion, til sin overraskelse opdager, at han har en ”indre blasfemiparagraf”, da en præst i en umoden iver for ikke at virke ”from” beretter med indforståelse om en museumsmand, der har det med at smide alterkalken til en uforberedt og råbe ”Grib!”, når han har kirkeomvisninger.¹² Agtelse grænser til-syneladende op til religiøsitet – eller *er* måske religiøsitet, men af en art, der ikke behøver være det udtrykkeligt. Jeg har forsøgt mig med at kalde det ”anonymt religiøs”.¹³ K. E. Løgstrup er inde på det samme, når han taler om, at ”vi kan ikke andet end leve i en religiøs overbevisning” i form af ”en uafbrudt tilværelsesoplevelse”, eksempelvis af at verden er farvet, der trodser videnskabelige forklaringer, ”kun er overbevisningens religiøsitet gået under jorden i en irreligiøsitetens tidsalder”.¹⁴

Livet forstået som *gave* klinger også religiøst. Det vedgår Løgstrup da også i en debat om *Den etiske fordring*. Men han understreger samtidig, at det ikke er åbenbaringsreligiøsitet, det hører ikke til det ”specifikt kristelige” i kristendommen, men til det ”universelle i kristendommen”: skabelsestanken og etikken (loven).¹⁵ Det melder sig i fænomenologisk sammenhæng; den etiske fordrings ensidighed forudsætter det.¹⁶ ”Det er ”tro i filosofisk religiøs forstand”.¹⁷

¹² F. Stjernfelt & S. U. Thomsen, *Kritik af den negative opbyggelighed* (Vindrose 2005), s. 101.

¹³ *Historien om K. E. Løgstrup*.

¹⁴ *Skabelse og tilintetgørelse*, s. 216f.

¹⁵ *Kunst og etik* (Gyldendal 1961), s. 239, 242.

¹⁶ *Den etiske fordring*, s. 134.

¹⁷ *Skabelse og tilintetgørelse*, s. 340.

Det onde

Ja, men hvad med alt det onde i verden? Det modsiger da dens godhed på det voldsomste. Dog, for Sosimas bror var det stedse overbudt af den ”urimelige gavmildhed”. Hvordan er det muligt? Han var dødssyg – og alligevel. Noget lignende gælder Jørgen-Frantz Jacobsen (f. 1900), hvis liv, fra han som 22-årig blev ramt af tuberkulose, til han døde i 1938, bestod i én udsigtsløs penduleren mellem sanatorier og indlæggelser for den dengang uhelbredelige sygdom. Fra Vejlefjord Sanatorium skriver han et halvt år før sin død til vennen William Heinesen: ”Jeg forbliver dybt taknemmelig mod livet og vil fremdeles være forsonet med det kår, thi det giver mere end det tager, ja jeg har allerede fået så meget, at jeg aldrig vil kunne få berettiget grund til at klage”.¹⁸ I tilfældet Sosimas bror forklarer Knud Hansen det med det værendes ”umotiverethed”, den jordrystende uselvfølgelighed, *at* det er til, og det på så mirakuløst ”gavmilde” *måder*. Løgstrup var sund og rask, men stiller sig samme spørgsmål. Han besvarer det med det, han kalder ”den ontologiske forskel i rang” mellem det gode ved tilværelsen og det onde. Det er som mellem sol og skygge. Det onde er ødelæggelse af noget godt. Det udtrykkes da også ofte som fravær af det gode, som de fænomener, han kalder ”tvungne tanke- og følelsesbevægelser” i forhold til ”de suveræne livsytringer”: mis-tillid, u-barmhjertighed, u-sandfærdighed; de er deres deficiente modi. Det mest radikale udtryk for rangforskellen er mellem døden og intet og livet og væren, mellem noget, der fylder, og tomheden i intet. Det afspejler

¹⁸ *Det dyrebare liv. Jørgen Frantz-Jacobsen i strejflys af hans breve* ved William Heinesen (Gyldendal 1958), s. 106.

sig i det gys, vi føler ved tanken om denne tomhed, dødens gys. Løgstrup og Dostojevskij (og Grønbech og Dorothee Sölle og Mogens Pahuus med dem) opererer med et ”*emfatisk*” begreb om ”livet” og dets primat. Og jeg skulle mene, at disse markeringer, som er gjort i interpersonalt regi, må kunne overføres på forholdet til sådan noget som arterne i deres engangskarakter (irreversibilitet).

Det ontologiske forhold i rang afspejler forholdet i mytisk ”tid” mellem skabelse og fald i Bibelen. Den gode skabelse er ”før” bestræbelserne på at ødelægge den. Det ligger i selve ordet ”fald”: noget kan ikke falde uden noget at falde ned fra. Relationen mellem Første Mosebog, kap. 1/2 og kap. 3 udtrykker en overbevisende realisme.

Det occidentale natursyn og dets rødder

Vor kulturform hylder et natursyn, men uden at være sig det bevidst. Dets selvfølgelighed er så omfattende og dybtgående, at i det mindste jeg aldrig har set det formuleret. Mit eget forsøg er dette: a) *At naturen alene er til for os mennesker – som middel til vores udvikling og vækst.* Og b) *At vi har lov at gøre med den, hvad vi kan komme af sted med.*

To yderst tvivlsomme antagelser! Ja, ren *tro!* Og i realiteten *brutalt*. Med tiden har det udviklet sig til et regulært *license to kill*, helt konkret i den menneskeskabte artsmassakre. Og det med noget, man fristes til at kalde patologiske udslag i en slags strukturel tvangsmæssig fortæremani, en *bulimia nervosa*, som gjaldt det for enhver pris om at forbruge, opbruge vort naturgrundlag – indbygget i økonomien, produktionsmåden og forbrugsvanerne.

Men det har sine grunde – i natursynets idehistorie. Det skyldes fejludviklet kristendom.

I 1637 ved oplysningstidens spæde begyndelse kunne filosofen *René Descartes* (1596-1650) proklamere, at med indsigt i naturforekomsternes kraft og virkemåde – det vil sige med naturvidenskab – ”*vil vi kunne gøre os til herrer over og ejere af naturen*”.¹⁹ Og hans tanke var uden tvivl, at det skulle vi gøre, jo før jo bedre. Lige siden har det da også været en grundbestræbelse for vores kulturform. Vi har ikke bestilt ret meget andet.

Descartes var i god tro. Han havde – i modsætning til os i nutiden – et svar på, hvor natursynet hidrører fra og henter sin legitimitet: Fra Skaberen.

Det fremgår af citatet. Det spiller på den første bibelske skabelsesberetnings ord om, at mennesket skal ”*underlægge sig jorden*” og ”*herske*” over de øvrige skabninger, fordi det til forskel fra dem ”*ligner*” Gud, skabt som det er ”*i hans billede*” (Første Mosebog 1,26-28).

Skabelsesberetningen har visse træk fælles med den babylonske. Men i den babylonske er himmellegemerne guddomme. I Bibelen er de beregnet til kalenderformål og natbelysning. I Bibelen har det guddommelige holdt flyttedag – ud af naturen til et ”over”, et ”før”. Bibelen er monoteistisk. Alt helligt og guddommeligt er samlet i den ene skabermagt ”uden for” den skabte verden. Naturen er sekulariseret. Det skabte er noget andet end Skaberen, det ligger allerede i ordet skabelses logik.

¹⁹ ”*Nous nous pourrions rendre comme maîtres et possesseurs de la nature*” i *Discours de la méthode* 1637 (Philosophische Bibliothek Bd. 261, Meiner Verlag 1960), s. 100.

Heraf følger, at jorden, naturen, kan behandles sagligt. Den kan undersøges og tages i brug uden angst for magter og myndigheder, der kræver ”beskyttelsespenge” i form af besværgelser og ofre, som tilfældet er i naturreligiøse – polyteistiske og animistiske – kulturer, som der var mange af i det gamle Israels omgivelser. Betingelsen for en kulturform som vores er hermed blevet til. Med tanken om skabelse, om en begyndelse på alt, indfinder der sig desuden et fremadrettet begreb om tid som en linje, og en forestilling om, at der kan skabes ændringer, forbedringer af livsvilkårene ved menneskelig kulturel aktivitet. Betingelsen for ideen om udvikling – og om humanisme – er blevet til. Også det i modsætning til de naturreligiøse kulturer, der er fastholdt i et cirkulært tidsbegreb, hvor alting gentager sig uforandret, som forår følges af sommer, efterår og vinter.

Kristendommen som skurk

Dette er baggrunden for, at Occidentens historie, der i dag er i færd med at blive global, bliver historien om eskalerende fremskridt i naturbeherskelse med højnelse af menneskers livsvilkår fra overlevelseskamp og ussel fattigdom frem til vore dages – skævt fordelte – overflod, hvor den latente natur- og klimakatastrofe med ét aktualiseres.

Katastrofen var ikke til at forudse, så længe magtforholdet mellem menneske og natur i overvældende grad var i naturens favør. Der har eksisteret økologiske katastrofer tidligere. Bibelen nævner Libanons cedre, men dem fældede fønikerne til deres krigsflåde, før Det Gamle Testamente blev en samlet bog. Det siges, at de årlige oversvømmelser i Bangladesh skyl-

des historisk skovhugst på Himalayas bjerge, så vandet ved vårbrud flyder uhindret ned.

Men de historiske økologiske katastrofer var alle lokale og begrænsede i omfang.

Men så vågner menneskeheden op en 'dag' og ser til sin forbløffelse, at vi nu kan røre ved og forstyrre det *elementære*, og det irreversibelt – artsmængden og -diversiteten og atmosfæren. Magtforholdet er skiftet til vores fordel. Og vi er komplet uforberedte og viser os at være komplet *u*-forandringsparate over for det, tilsyneladende ramt af en handlingslamelse, som nu har varet et par århundreder.

For det sker med industrialiseringen. Med dampmaskinen får vi brug for mere energi, end naturens egen årlige fornyelse skaber. Da fostredes tanken om at hente noget af den millioner (milliarder?) af års ophobede fond af klodehistoriske træer og planters kulstof, omdannet til brunkul, kul, olie, gas op fra undergrunden. Og det gik man så ufortøvet i lag med – i lang tid i næsten 'rørende' kollektiv infantilitet og overmod, "for hvad skulle det kunne skade?", og: "det er vi vel i vores gode ret til", dette sidste til trods for, at beherskelsen havde mistet sin legitimator med "Guds død", så mennesket som en anden demiurg selv legitimerede sin egen rovdrift – en besynderlig narcissistisk operation: man legitimerer sig selv som legitimator! Det er "den selvberoende bevidsthed" "på randen af universet", "på kanten af naturen", som den af samme grund "er kommet på kant med", der opererer her (Løgstrup).²⁰

En afgørende grund til, at det kunne gå så galt, skal vi igen finde i bibelsk overleveringshistorie. Det var kun det halve af

²⁰ *Ophav og omgivelse*, s. 15f, 19, 35ff.

det første bibelkapitels skabelsestanke, menneskets særstilling og "herredømmemandat", som det er blevet kaldt, der blev trukket med over i den historiske udvikling, som det blev tydeligt hos Descartes. Den anden og nok så elementære dimension af skabelsestanken, altings tilblivelse og væren-til til forskel fra intet, *fylde* til forskel fra den "tomhed", der var "før" noget (v. 1) – og de forunderlige *måder*, det værende er på, og som Skaberen "så" (det var en sansende Gud!), var "gode" måder – blev afkoblet nogenlunde på den tid, da kristendommen blev til. Det er "det værendes jordrystende umotiverethed og uselvfølgelighed og de mirakuløst gavmilde måder, det er på", jævnfør Sosimas bror og Knud Hansen ovenfor, der blev koblet fra. Men ret beset er der jo med det afkoblede tale om et uvurderligt afbalancerende "forundrings-" eller "varetagelsesmandat". Meningen må have været, at de to dimensioner skulle afholde hinanden fra ensidigheder, den nøgne magtudfoldelse til den ene side, den for store, kulturhæmmende ærefrygt – som i naturreligiøsiteten – til den anden side. Nu får i stedet *menneskets* skabelse al vægt, altet – og dermed den levende natur, som ikke kan reduceres til ting – indgår i en stor "værensglemsel" (*Seinsvergessenheit* – Heidegger). Det er præcis her, jeg "lander" med *agtelsen* og *dens natursyn*: Hverken irreligiøs instrumentaliserende tingsliggørelse af naturen eller naturreligiøs bæven, men *agtelsens* "midte"! Hverken mennesket som rå despot eller som et forskelsløst led i naturens kredsløb. Som det da også hedder i Første Mosebog kapitel 2,15: Gud satte Adam (hebraisk *adam*: mennesket som sådant) i haven til at "dyrke" og "vogte", det vil sige passe på, tage vare på den. Gøre brug af og beskytte på én gang. Et realistisk kulturprogram, som aflivedes ved mødet med sen-

græsk-orientalsk, såkaldt ”gnostisk” dualisme mellem sjæl og legeme, sanseverden og åndsverden. I dette skæbnesvangre møde udskiftes varetagelsessiden af skabelsestanken med dualismens nedvurderede materie, som de gnostiske sekter tilbød sjælens udfrielse fra i den rene åndeligheds evige liv hos en apatisk ”Gud”. ”Pilgrimsteologi” har man kaldt det med gæld til Vilhelm Grønbech. Tankegangen spores i Det Ny Testamente og glider ind i oldkirkens og middelalderkirkens klosterideal og får efter renæssancen en materialistisk pendant i nedvurderingen og reduktionen af natur til materiale for menneskets kulturelle aktiviteter.

Elsker – elsker ikke

Et af de prekære spørgsmål, udviklingen rejser, er dette: Hvorfor har vi ikke for længst skiftet kurs af ren og skær selvholdelsesdrift? Mit svar er enkelt: Fordi vi ikke elsker livet nok!

Ja, men andetsteds har jeg hævdet, at vi slet ikke kan lade være at anse livet for livet værd, og det vil jo sige elske det. Og det er bestemt min mening. Men det gælder den enkelte på det eksistentielle plan. På det store kollektive plan er det fortrængt og afløst af et koldt beregnende ”jeg” eller ”vi”, der kun er i stand til at se tilværelsen, herunder vort eget liv, som materiale for vor artsegoistiske fordelsmanipulation. Men dermed sker der noget fatalt. Så tørrer livets mening ind. Den indskrænkes til selvhævdelse – blive mere velhavende og erhverve sig flere goder. Men det er for fattigt til, at ”vi”, det kollektive ”vi”, for alvor gider gøre noget for at passe på det. En så ringe værdsættelse er ikke nok. ”Herregud, hvis livet

ikke er andet end billigt materiale til overfladisk tidsfordriv, hvorfor så ulejlige sig med at passe på det?" – Pudsigt at tænke på (og uhyggeligt), at vi reagerer som dualismens apatiske "Gud".

Der må mere til. "Kan vi i vort forhold til naturen kun gøre os skyld i dumhed, ikke i skamløshed", spurgte K. E. Løgstrup retorisk, og svaret var: Jo, det er akkurat, hvad vi kan – og hvad vi gør, ter os skamløst!²¹ *Skam i livet må der til. Taknemmelighed, ømhed, omsorg* for det kostelige og uerstattelige, "som om vi bar et barn varsomt på armen". Det fortrængte, eksistentielle "vi" finder sprækker, hvor det presser sig frem, om end i afmagt, så dog. Mere poesi, for det er fra vor sanselige tilstedeværelse i en yderverden, fra mødet med det befriende fremmede, at livsmødet stammer, og sindet holder sig sundt. Det dyrebare liv, den overvældende "fremmede" herlighed. Igen tyr jeg til Bjørnvig – til den uforlignelige sonet "Uglen" fra digtsamlingen *Anubis* 1955:

Tusmørke; varme Sten i Skovens Dige
 imod min Haand, og nu, et Lykkestød:
 en Vinge med en Krop, mut, rund og blød
 mod Himlens Skær; saa hører jeg den skrige:
 et kort, som hvæssed én en Kniv i Vrede,
 fuld af sørgmodig, grundløs, mørk Foragt,
 et langt, som styrted Klanger i en Skakt,
 blev Rødder, Kilder, Ild, Rubin dernede.
 Én sad engang med Lytten, Spejden, Nik,
 halvvoksen, majestætisk paa min Finger,
 da følte jeg dens store gule Blik
 undfange Fremmedhed i mit, dyb Ro,

²¹ *Ophav og omgivelse*, s. 65.

en vild Befrielse; mit Hjærte lo,
da Fuglen løfted sine Vinger.

Appendix: Kristendommens ”uundværlighed”

Er dette da en afsked med kristendommen? Ingenlunde.

Jeg sondrede ovenfor mellem det eksistentielle og det kollektive plan. Vi må skelne mellem kristendommen som et sæt ideer, der skaber kulturelle vaner, og kristendommen som personlig tiltale.

Som idesæt har kristendommen fejludviklet sig på det alvorligste, som det ovenanførte vil vise. Kun den ene halvdel af skabelsestanken transporteredes med op gennem historien – den halvdel, der befrier mennesket for naturangst, den natursekulariserende del. Sekularisering er ikke i sig selv et *skandalon*, noget negativt, blot den tages som et hjælpemiddel, et stykke pragmatik – som det blev meget tydeligt med Hans-Jørgen Schanz’ modernitetsanalyser fra og med 1989. Den rummer ikke i sig selv egentlige mål, men må styres af målsætninger, der giver den sine retninger. Men så længe denne målstyring gives den af et kollektivt ”vi”, der har gjort hjælpemidlet til mål, er det fatalt. Og det er jo påstanden i redegørelsen ovenfor.

Imidlertid blev fejludviklingen aldrig total, slet ikke som personlig tiltale, men heller ikke som idesæt. Den blev tidlig, allerede i evangelierne,²² mødt med korrigering. Og det var i højeste grad tilfældet med dogmedannelsen frem til kirkemødet i Nikæa i 325. Den dualistiske trussel blev mødt med den Første Trosartikel i den trosbekendelse, vi kender som vor

²² Se Niels Henrik Gregersen, *Den generøse ortodoksi* (Anis 2015), kap. 2 og 3.

dåbsbekendelse. Marcions (85-160) benægtelse af skabelse som Guds gode gave blev erklæret for kætteri. Og op gennem Europas historie var der stedse stemmer, der fastholdt dette, også i middelalderen – Frans af Assisi er vel det berømteste eksempel. Hos Luther er det bestemt heller ikke til at overse, og i Danmark kan vi nævne både Grundtvig og Prenter og Løgstrup. Oftest var centrum for denne fastholdelse den personlige tildales dimension, men det gjorde, at den hele vejen var latent til stede som mulig korrigerende af fejludviklingen på idesættets plan.

Min kritik af udviklingen er ofte blevet mødt med den misforståelse, at så må man søge alternativer uden for vor kultur, i panteistiske forestillinger eller ”deep ecology” eller andre filosofier, der vil udslette forskellen på mennesker og dyr. Det har jeg tydeligt gjort op med i den lille bog *På kant med klodens klima. Om behovet for et ændret natursyn* fra 2011. Panteistisk naturangst er lige så ensidig en forestilling som den, hvor sekulariseringen bliver ideologi. Kristendommen bærer sin egen idemæssige selvkorrektur med sig. Der mangler ”bare” at hente den frem af glemslen. Også vandet på den anden side åen er forurenede, blot på modsat måde.

Hertil kommer så korrigeringen qua personlig tiltale, fastholdt ikke mindst i den Første Trosartikel. Den har til visse ofte haft trange kår, men er dog stedse blevet revitaliseret i de skiftende teologier. Mod tendensen til at underordne den under den Anden Trosartikel, som vi kender det fra den dialektiske teologi, herunder eksistensteologien i forrige århundrede, har der rejst sig stærke modsatte kræfter, ikke mindst i dansk teologi.

Trods denne artikels vægtlæggen på det godes primat, bagatelliseres det uforklarligt onde på ingen måde. Rækkefølgen skabelse-fald – ”rangordenen” – er uovertruffent realistisk. Den afspejler med stor tydelighed, at det ondes og dødens realiteter og deres modsigelse af det gode og livet er et ubegribeligt livsvilkår, ikke blot eksistentielt, men også intellektuelt – f. eks. gives der ingen løsning på teodicéproblemet. Modsigelsen sparker sig selv til metafysisk ”hjørne”. Den er en kosmisk kendsgerning, der følgelig kalder på en kosmisk ”løsning” – en forandring på niveau med skabelsesmiraklet: at som der ingen modsigelse gaves ”før” syndefaldet, skal der ingen gives ”efter”, at alt er gjort nyt, så der ingen anledning længere er til smerte og tårer (Johannes’ Åbenbaring 21,3). Kristendommen er den religion, der hævder, at der ”var” en gang, hvor det onde og døden ikke var, og der vil komme en gang, hvor det ikke længere ”er”. I kristendommen er det ondes og dødens tid en episode, ganske vist en lang sådan, men ikke desto mindre.

Kristendommen er som forkyndelse af denne ”kosmiske vending” (Løgstrup – *Skabelse og tilintetgørelse*) ”das schlechthin Notwendige” (Gerhard Ebeling, 1912-2001) – det, der ”vender” den på én gang eksistentielle og intellektuelle ”nød”. Den er følgelig *åbenbaring* af, hvad vi ikke formår at hidføre, og den er *forsoning* af den modsigelse, vi alene formår at sparke til metafysisk ’hjørne’.